

// Ново време, - 1956. - № 10. - октомври

САВА ГАНОВСКИ

ПЛЕХАНОВ — БЕЛЕЖИТ МАРКСИСТ И РЕВОЛЮЦИОНЕР

(По случай 100 години от неговото рождение)

Георги Валентинович Плеханов е един от най-изтъкнатите ученици на Маркс и Енгелс в края на XIX и началото на XX век. Той има огромни заслуги към революционното руско работническо движение, към руската култура и наука. Неговата обществена и научна дейност надхвърли границите на Русия и има определено влияние на международното работническо движение.

За нас, българите, Плеханов представлява особен интерес, защото той оказва голямо влияние върху идеологическото развитие на нашето работническо движение, на нашата Комунистическа партия. До 1914 г. — началото на първата световна война, когато Плеханов заема социалшовинистическа позиция спрямо войната — той се ползуваше с огромен авторитет и уважение в нашата партия.

През последните десетилетия както в СССР, така и у нас за Плеханов малко се пишеше и говореше. Доколкото пък се говореше или пишеше, разкриваха се преди всичко неговите грешки и слабости и почти никак не се изтъкваше неговото голямо положително теоретическо дело. Едностранчивата оценка на делото на Плеханов нанасяше вреда на теоретическата подготовка и политическо възпитание на комунистите. Забравяха се думите на Ленин, че не можеш да станеш съзнателен, истински комунист, без да изучиш написаното от Плеханов по философия.

Г. В. Плеханов е роден в 1856 г. и умира в 1918 г. Той произхожда от обедняло дворянско семейство. Родителите му — Валентин Петрович и Мария Теодоровна (племеница на В. Г. Белински) са живели в с. Гудаловка, Липетска околия, Тамбовска губерния. Майката на Плеханов е била с прогресивни разбирания и има голям дял във възпитанието на своя син.

Плеханов се учи в родното си село, после завършва отлично военната гимназия в гр. Воронеж. След завършването на военната гимназия Плеханов заминава в Петербург и постъпва в Константиновското юнкерско училище, а след година постъпва в Минния институт. В дружба с прогресивната студентска младеж неговите революционни стремежи укрепват и узряват. Той навлиза в един от революционните народнически кръжоци, а след това в организацията на народниците „Земля и Воля“. Като студент (1875) Плеханов става революционер-народник, с което започва неговата обществена и революционна дейност. Към края на 70-те години Плеханов е един от най-видните и енергични дейци на народничеството. Арестуван няколко пъти от полицията, той е бил принуден да напусне института през 1877 г.

За пръв път към края на 70-те години в кръжока на народниците Оболошев и Натансон, Плеханов слуша за марксистката теория като коренно противоположна на схващанията на Бакунин, на Лавров, на Огюст Конт. Той почва да чете „Капиталът“ на Маркс и живо се интересува от всичко, което излиза по това време в Русия върху марксизма.

Върху формирането на Плеханов като марксист оказва особено влияние революционната борба на раждащата се работническа класа в Русия. Като студент Плеханов активно работи сред петербургските работ-

ници, участвува в техните демонстрации, говори на техни събрания, за което нерядко бива преследван от полицията.

През този период на своята дейност Плеханов настоява да се води пропаганда и между работниците, макар че той разглежда работническата класа не като самостоятелна класа, която има да играе особена обществена роля, а като част от селяните. Според Плеханов борбата на пролетариата в градовете отличава вниманието на правителството и с това помага на селяните за тяхното освобождение.

Плеханов наблюдава, че народниците се отнасят отрицателно към работническата класа, което поражда първите съмнения в правилността на народническата теория и тактика.

Настъпилата криза в самото народничество заставя Плеханов да се усъмни още повече в народничеството. Както е известно, отиването сред народа не даде резултат — народът не последва народниците; народните революционери се разочароваха. Мнозина от тях дойдоха до идеята да се изостави народът и да се тръгне по линията на индивидуалния терор. Плеханов не се съгласи с такава тактика. „Земля и Воля“ се разпадна на „Черный передел“ и „Народная Воля“. „Черный передел“, оглавяван от Плеханов, без да се отказва напълно от терора, бе преди всичко за масова пропаганда сред народа.

В началото на 80-те години в средите на народничеството взе връх либералното направление, което се отказа от революционната борба и се обърна за примирение със самодържавието; революционното народничество започна да прераства в либерално, реакционно народничество.

Кризата сред народничеството принуди Плеханов, както и други някои революционери да потърсят ново теоретическо и практическо решение на въпросите, които стояха пред руските революционери. Това решение на въпросите той намери в марксизма.

През 1880 г. Плеханов заедно с редица свои съмишленици поради силните политически преследвания емигрира в чужбина. Тук той започна да изучава марксизма с рядък жар и с голям интерес се запозна със западноевропейското работническо движение. Започналият се още в Русия процес на преминаване към марксизма тук се завърши. Той скъса окончателно с народничеството и мина на страната на научния социализъм.

Плеханов е първият, който възприе марксизма в Русия изцяло, без никакви резерви. Той видя в научния социализъм на Маркс и Енгелс най-революционното и прогресивното учение, стана негов блестящ пропагандист и защитник и заедно с това разработи редица въпроси на марксистката теория.

В 1883 г. в Женева Плеханов образува групата „Освобождение на труда“, която постави фактически основите на социалдемократията в Русия. Привържениците на тая група в Русия до образуването на „Съюза за борба за освобождение на работническата класа“ от Ленин през 1895 г. са били твърде малко.

Групата „Освобождение на труда“ има огромно значение за разпространението на марксизма в Русия. В нейната дейност главен дял се пада на Г. В. Плеханов. В своята неуморна обществена и литературна дейност Плеханов пропагандираше и защитаваше марксизма като единствено революционно учение. Той преведе на руски език „Манифест на комунистическата партия“, „Лудвиг Фойербах“ и възнамеряваше да напише изложение на „Капиталът“ от Маркс. От друга страна, групата „Освобождение на труда“ преведе и редица други книги, като „Развитието на научния социализъм“, „18 брюмер на Луи Бонапарт“, „Нищета на философията“, „Наемен труд и капитал“ и др.

За Плеханов, както и за групата „Освобождение на труда“, стана ясно, че за да се разчисти пътят на социалдемократията в Русия, на научния социализъм, трябваше да бъде разгромено идейно народничеството, тъй като то отличаваше вниманието на трудещите се, на работниците от задачите на революционната борба и задържаше развитието на класовото самосъзнание и революционната борба на работническата класа. Поради това борбата против народничеството беше първостепенна задача за руските марксисти. Тя бе необходимо условие за развитието на марксизма и създаването на социалдемократическата работническа партия в Русия. Марксистката група „Освобождение на труда“ начело с Плеханов първо пристъпи към изпълнението на тези задачи.

*
* * *

По кои въпроси се водеше борба с народниците и как се проведе тя?

В своите разбирания народниците бяха откъснати от живота и се намираха в противоречие с неговите реални потребности; със своята дейност те дезориентираха работническата класа и пречеха на нейната борба. Те считаха, че марксизмът е неприложим към руските условия. Плеханов извърши огромна работа за разобличаване възгледите на Лавров, Михайловски и други представители на народничеството. Групата „Освобождение на труда“ публикува редица марксистки брошури, написани от нейните членове, по-значителни от които са: „Социализмът и политическата борба“, „Нашите разногласия“, „Програмата на социалдемократическата група „Освобождение на труда““, „Политически задачи на руските социалисти“ и др.

В своето произведение „Социалдемократията и политическата борба“, високо оценено от Ленин, Плеханов почва с мотото: „Всяка класова борба е политическа борба“, и тая мисъл той се стреми да приложи и обоснове в руските условия, в руската действителност. Плеханов критикува програмата на народниците, в която се отрича политическото възпитание и революционната борба сред народа, и доказва, че освобождението на работническата класа не може да се извърши само с кръжоци, че делото на работническата класа е нейно собствено дело и че за да извърши това дело, на нея е нужно да бъде възпитана политически, да усвои идеите на социализма.¹

Успехът на революцията в Русия е неразделно свързан със социалистическото работническо движение; Плеханов подчертава, че революцията е най-могъщото средство за коренно обществено преобразуване, а го е „последен акт от дългата драма на революционна класова борба“, която става съзнателна, доколкото е политическа борба.

Плеханов решително критикува идеалистическите схващания на народниците за историята, които откъсват политиката от материалните условия на живот. Той критикува и анархистите, които отричат политическата борба и държавата, и подчертава, че политиката е средство за преобразуване на обществото.

„Всякога и всякъде — пише Плеханов — политическата власт е била дост, с помощта на който добилата се с господство класа е извършвала обществения преврат, необходим за нейното благосъстояние и по-нататъшно развитие.“² Пролетариатът също така трябва да се бори за политическа власт, а след това да я използва за социалистическо преустройство на обществото.

¹ Вж. Г. В. Плеханов, Соч., т. II, стр. 166.

² Пак там, стр. 51.

В това произведение („Социализмът и политическата борба“) Плеханов разглежда не само въпроса за социалистическата революция, но и за пролетарската диктатура.

„Диктатурата на класата — казва Плеханов — като небето от земята е далеко от диктатурата на група революционери-разночинци. Това особено може да се каже за диктатурата на работническата класа, задачата на която е в днешно време не само да разруши политическото господство на непроеизводителните класи в обществото, но и да отстрани съществуващата сега анархия в производството, съзнателна организация на всички функции на социално-икономическия живот.“¹

Разбира се, за диктатурата на пролетариата Плеханов говори и в други свои произведения. Например в „Нашите разногласия“, в неговата рецензия на вестниците „Свобода“ и „Самоуправление“ и др., където особено подчертава, че към диктатурата на пролетариата ще се свеждат политическите задачи на работническата класа, че диктатурата на пролетариата е средство за социалистическа организация на обществото. На тези правилни разбирания Плеханов не остана последователен в по-късната си дейност.

В своето произведение „Нашите разногласия“, което излиза в Женева през 1885 г., Плеханов продължава борбата с народничеството. Ленин нарича това произведение първото социалдемократическо произведение на руския марксизъм. В това произведение Плеханов с всички сили и жар защитава марксизма, безпощадно критикува народничеството и творчески прилага марксизма при анализа на сложните условия на икономическите и политически отношения в тогавашна Русия.

В „Нашите разногласия“ Плеханов засяга основния въпрос, поставен от народниците — каква ще бъде съдбата и характерът на икономическото и политическото развитие на Русия? Дали Русия ще тръгне по пътя на капитализма, или ще върви по свой особен самостоятелен път. Народниците смятаха, че в Русия няма условия за развитие на капитализма, че появата на капитализъм в Русия е обществен регрес. Плеханов показва, че въпросите, които поставят народниците — трябва ли или не трябва да се развива капитализмът в Русия, е ненаучно, субективно, идеалистическо схващане. Той пише: „Русия вече е встъпила по пътя на капиталистическото развитие и задачите на истинските революционери се заключават в това, щото те да се опрат на работническата класа, като най-революционна сила в съвременната история, породена от развитието на капитализма и която е способна да го унищожи. Работническата класа в Русия има историческо бъдеще. Тя е призвана да събори самодържавието, капитализма и построи социалистическо общество.“

Плеханов разкри несъстоятелността на народническата илюзия за селска община. Той доказа, че народническият кумир — селската община, се е свършено разложила под влиянието на капиталистическите отношения и никакво държавно вмешателство, никакви реформи не могат да изменят този вече установил се факт; по своя вътрешен характер и по своята организация селската община се стреми преди всичко да отстъпи място на буржоазията, а не на комунистическата форма на обществото.²

Със своите утопически и идеалистически разбирания за обществото и общественото развитие народничеството стигна до задънена улица: народникът според Плеханов е привикнал да поставя на мястото на обек-

тивните исторически закони своите собствени пожелания и утпии, народникът не се счита с историята, не се стреми да разбере нейните закони и съобразно с тях да провежда своята революционна дейност. Той просто заменя историческото развитие със своята конспираторска измислица.¹

Борбата на Плеханов с народниците по въпроса за развитието на капитализма в Русия бе използвана от Димитър Благоев и други марксиста у нас в борбата за изясняване на капиталистическото развитие в България, за разпространението на социалистическото движение в нашата страна.

В революционната пролетарска партия, която ще възглави борбата на работническата класа и трудещите се маси, Плеханов виждаше единственото средство за разрешаване на всички икономически и политически противоречия в тогавашна Русия. „По тоя път нас ни чакат успех и победа; всички други пътища водят само към поражение и безсилие.“²

За тази цел той подготви два проекта за програма на групата „Освобождение на труда“ — единият от 1884 г., а другият — от 1887 г.; тия проекти говорят за усилията, които се правеха по това време за създаването на социалдемократическата партия в Русия.

Разбира се, първият проект имаше редица недостатъци, които говорят преди всичко за неизживяното влияние на народничеството — признанието на индивидуалния терор, на самостоятелната роля на интелигенцията, не изясни положението за държавата, обществото и пр.

Плеханов прави редица поправки върху проектопрограмата и в 1887 г. тя излиза вече в по-съвършен вид.

Тая дейност, разбира се, колкото голяма и ценна да е тя, е само начало в подготовката за създаването на работническа партия в Русия; известно е, че Ленин завърши това начало в средата на 90-те години, когато създаде „Съюза за борба за освобождение на работническата класа“ в 1895 г.

*
*
*

Г. В. Плеханов има големи заслуги не само в борбата с народничеството, но също така и в борбата с други антимарксистки течения и отклонения от марксизма, какъвто е опортюнизмът и ревизионизмът в социалдемократическите партии в Русия и в европейските капиталистически страни.

Плеханов е един от участниците в създаването на Втория интернационал (1889 г.), а по-късно става един от неговите ръководители. Известно е, че дейността на Втория интернационал протича в условията на сравнително „мирно“ развитие на капитализма. В повечето капиталистически страни бяха образувани работнически социалдемократически партии. Марксизмът вече завоюва пълна победа в работническото движение. Но след смъртта на Енгелс (1895 г.) в социалистическите партии на I Интернационал започна да се развива опортюнизмът, а по-късно той взе връх в ръководството на Интернационала.

Под формата да бъде „преразгледан“ и „изправен“ марксизмът опортюнистите излязоха не само против политическите и икономически схващания на Маркс и Енгелс, но и против философските основи на марксизма, против диалектическия и историческия материализъм; те полагаха всички усилия да отделят икономическото учение на марксизма от философския материализъм и особено от диалектическия материализъм, за да

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. II, стр. 77.

² Вж. пак там, стр. 331—332.

¹ Вж. Г. В. Плеханов, Соч., т. II, стр. 103.

² Пак там, стр. 349.

могат да „допълнят“ марксизма с идеалистически мироглед и да убият неговата революционна природа.

Още в 1896 г. Плеханов отбелязва понижаване на теоретическото равнище на социалдемократическите партии и в едно писмо до Карл Каушки той пише: „Аз почвам да мисля, че марксистите са твърде редки птици в социалистическите партии на запад. Наистина, това е много жалко.“

В защита на марксизма против немския ревизионизъм Плеханов написва редица статии, публикувани в немския работнически печат. По-важните от тях са: „Берншайн и материализмът“, „Кондрат Шмит против Карл Маркс и Фридрих Енгелс“, „Материализмът и кантнанството“, „Още един път за материализма“ и др.

Плеханов справедливо посочва, че отказването на Берншайн и другите опортюнисти от диалектиката е било предизвикано от тяхното преминаване в лагера на буржоазията. Марксистската диалектика според Плеханов не се харесва на филистерите, защото тя оправдава коренните обществени преобразования — революциите. Той разобличава политическия опортюнизъм и метафизиката на Берншайн и на другите негови привърженици и отстоява марксизма като цялостно стройно учение. Плеханов пише: „От теорията на Маркса се изхвърлят едно след друго всичките ония положения, които могат да служат като духовно оръжие на пролетариата в неговата революционна борба с буржоазията. Диалектиката, материализмът, учението за обществените противоречия като стимул на обществения прогрес, теорията за стойността въобще и теорията за принадлежната стойност — по-специално, социалната революция, диктатурата на пролетариата — всички тия необходими съставни части на Марксовия научен социализъм, без който той загубва цялото свое съществено съдържание, се обявяват за второстепенни частности, несъответстващи на днешното състояние на науката, тенденциозни, утопични... От Маркс-революционера „критиката“ се изключва да направи Маркс почти консерватор.“¹

В борбата с ревизионистите Плеханов защитава историческия материализъм на Маркс и Енгелс. В редица статии той разобличава опитите на Берншайн да замени историческия материализъм с вулгарния икономизъм. Също така Плеханов критикува Берншайн и за това, че последният, като критикува научния социализъм, поддържа, че социализмът е само нравствен, етичен идеал, към който може винаги да се стремим, но който никога не може да бъде осъществен. С това Берншайн прави всички усилия да отрече научния характер на социализма на Маркс и Енгелс. Като възразява на Берншайн, Плеханов казва, че науката въз основа на опита прави известни обобщения, които се намират в основата на предвижданите явления; всяко предвиждане се отнася към бъдещите времена, но това съвсем не значи, че то е лишено от научни основи. Изучаването на настоящето дава възможност да съдим за бъдещето върху основата на знанията, натрупани от науката. Плеханов обстойно доказва, че научното предвиждане е възможно и в социологията, в обществения живот. Той подчертаваше, че главната черта, която отличава научния социализъм от утолическия, е тази, че последователите на научния социализъм гледат на осъществяването на своя идеал като на общественно-историческа необходимост, докато утопистите се основават на случайността. Плеханов остро критикува Берншайн за неговото отказване от Марксовата теория на класовата борба и революцията и обстойно изяснява тяхното място в общественно-историческото развитие.

¹ Г. В. Плеханов. Соч., т. XI, стр. 269—270.

Плеханов се бори не само срещу ревизионизма и опортюнизма в социалистическото движение в Западна Европа, но също така и срещу разновидностите на ревизионизма в руското работническо движение, каквито бяха икономистите, легалните маркнисти начело с П. Струве и др. С основание Ленин пише в своята статия „Марксизъм и ревизионизъм“, че „единственият марксист в международната социалдемократия, който разкритикува от гледна точка на последователния диалектически материализъм невероятните пошлости, наприказвани тук от ревизионистите, бе Плеханов“¹. Не може да има никакво съмнение, че борбата на Плеханов против ревизионизма е важен етап в борбата на марксизма с антимарксистката буржоазна идеология.

Въпреки огромната заслуга на Плеханов в борбата с ревизионизма той допусна и известни стъпкения от марксистския материализъм и без да иска, направи известни отстъпки на противниците на марксизма. Така например Плеханов обвинява Берншайн в невежество в областта на философията, но не можа да направи всички изводи за характера на международния опортюнизъм. Освен това той не винаги провеждаше последователно принципа на партийността във философията и науката и изпадна до известна степен в обективизъм, т. е. разглежда философската идеологическа борба във от класовата борба. Отбелязвайки грешките на Плеханов в критиката на ревизионизма, Ленин посочва, че Плеханов критикува неокантианството повече от позициите на вулгарните материалисти, отколкото от диалектико-материалистическо гледище.

Борбата на Плеханов срещу европейския и руския опортюнизъм и ревизионизъм в работническото движение оказва голямо влияние на борбата на нашата партия срещу общоделството в края на миналото столетие и особено в началото на XX век.

*
*
*

Както в борбата с пародничеството, така и с другите антимарксистки течения и схващания Плеханов отстоява марксизма и особено марксистката философия и същевременно разработи редица въпроси на марксистката теория. Големи са заслугите на Плеханов в неговото талантливо популяризиране, защита, обосноваване и разработване основите на марксистката философия — диалектически и исторически материализъм. В редица произведения, засягащи марксистката теория, изложени с рядка популярност, пропити с полемически жар и критическа целенасоченост, с образност и езиково богатство, Плеханов дава дълбоко изложение, конкретизация и разработка на въпросите на марксистката философия, политическата икономия и научния социализъм. Той засяга и разработва редица философски проблеми като: основния въпрос на философията, борбата на диалектиката против метафизиката, проблемата за материята и движението, за съзнанието, за познаваемостта на света, за обективната истина, за диалектичката и формална логика и др.

Особено важно значение за марксистката философия има книгата на Плеханов „Към въпроса за развитието на монистическия възглед върху историята“ (1895 г.), за която Ленин пише, че от тая книга са се възпитавали цели поколения руски маркнисти, а ние ще кажем — и цели поколения български маркнисти. В нея Плеханов дава съкрушителна критика на идеализма и блестяща защита на диалектичкия материализъм. Тук той доказва, че диалектичкия и историческият материализъм са висше постижение на най-напредничавата научна мисъл, и

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 15, стр. 22.

дава характеристика на теоретическите източници на марксизма. Плеханов разяснява, че материализмът на Маркс и Енгелс не е просто повторение на материалистическите учения в миналото. От тях той се отличава със своя диалектически характер и материалистически разбирания на историята. „Появяването на материалистическата философия на Маркс е истинска революция, най-великата революция, каквато знае историята на човешката мисъл.“¹

Плеханов посочва, че философията на марксизма е дълбоко научно учение, че тя е философия на революционната борба. „Диалектическият материализъм — пише той — е философия на действителното.“²

В своята книга „Към въпроса за развитието на монистическия възглед към историята“ Плеханов разяснява, че Марксовата политическа програма, както и тая на народничеството имат свои теоретически източници, и то противоположни — основата на първата е материализмът, а на втората — идеализмът. Само материалистическото разбиране на историята води до правилно схващане на закономерностите на общественото развитие и към правилна революционна тактика. Онова, което е характерно за изследванията на Плеханов в областта на историческия материализъм през неговия марксистки период, е, че той обикновено не се ограничава само да разкрие общите причини на общественото развитие, а се стреми и да изясни особените причини на това развитие. Но той не винаги оставаше верен на това, особено в по-късния период на своята дейност.

Плеханов обстойно разработи въпросите за връзката между битието и мисленето, политиката и икономиката. Той пише: „... Ако развитието на обществените сили довежда към някакви съществени промени в икономическата структура на обществото, а вследствие на това и във взаимоотношенията на обществените класи, то се изменя и психиката на тия класи, а с нея и „духът на времето“ и „характерът на народите“.“³

Плеханов широко разяснява, че общественото битие определя мисленето, но той не отрича, че и мисленето влияе върху битието. Той изтъкваше ролята на прогресивните и реакционни идеи в обществото. Плеханов пише: „Не, господа, идеята — това е велико нещо! Но затова, щото тя да може да играе своята велика роля, тя трябва да бъде разумна идея, тя трябва да умее да схване и изрази действителния ход на историята. При това условие идеята е непреодолима сила. В противен случай тя служи за източник на слабости, на разочарования, на умствено и нравствено падение...“⁴

Плеханов бе убеден, че борбата на прогресивната класа, на прогресивните сили на обществото може да бъде успешна, когато тя се осветлява от най-революционната теория, а това е теорията на Маркс и Енгелс. Той подчертава, че „без революционна теория не може да има революционно движение в истинския смисъл на тая дума“⁵. Правилен идеал е само она, който отговаря на икономическата действителност, който се основава на тенденциите, на закономерностите на общественото развитие.

Плеханов решително възражава срещу ония, които не виждаха относителната самостоятелност на идеологията, и разкрива причините за

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. IV, стр. 18 от речта на Плеханов „Философските социални схващания на К. Маркс“.

² Г. В. Плеханов, Соч., т. VII, 1925 г., стр. 245.

³ Г. В. Плеханов, Соч., т. XV, стр. 251.

⁴ Г. В. Плеханов, Соч., т. III, стр. 262.

⁵ Г. В. Плеханов, Соч., т. II, стр. 71.

обособяването на идеологията в относително самостоятелна област и зависимостта на идеологията от духовното наследство на предишната епоха.

Той отделя немалко внимание в своите произведения на марксистическото учение за ролята на класовата борба в обществото и нейното отражение в идеологията. Разделението на обществото на класи е предизвикано от икономическото развитие; то е свързано и се обуславя от характера на производствените отношения. Класовата борба в обществото, това е борбата между носителите на новото, на прогресивния обществен строй против ония, които представляват отживелия вече своето време обществено развитие. Плеханов правилно разглежда и въпроса за преобладаването на противоречията между класите, подчертавайки, че класовата борба не може да бъде премахната, ако не бъде премахнат капиталистическият начин на производство.

Плеханов воюваше и срещу друго основно схващане на народниците, че решаваща роля в общественото развитие играят не масите, а „героите“, „изтъкнатите личности“. На тия схващания Плеханов противопостави марксистското разбиране, че развитието на обществото се определя от материалните условия, че народите са творци на историята, че те движат историята. Той изказва редица оригинални идеи за ролята на народните маси и личността в историята. Още в „Социализмът и политическата борба“ Плеханов разяснява, че духовната история на обществото се обяснява с материалните условия на живота на хората и че масите именно творят историята. Той остро критикува идеалистическите и субективистически схващания върху историята от хора като Прудон, Бакуини и др. Тия въпроси Плеханов излага в своите знаменити произведения „Към въпроса за развитието на монистическия възглед върху историята“ (1895 г.) и „Към въпроса за ролята на личността в историята“ (1893 г.).

Плеханов особено подчертава, че значението на обществената дейност на изтъкнатите личности зависи от това, доколко те правилно разбират коренните нужди на общественото развитие и условията за тяхното удовлетворяване. Изтъкнатата личност е неразривно свързана с масите, със своята прогресивна дейност тя способствува за ускоряването на общественото движение. Но никакъв велик човек не може да наложи на обществото такива отношения, които не съответствуват на състоянието на производителните сили.¹

След като обстойно обоснова ролята на народните маси и личността в историята и в някои други свои произведения като „Литературните възгледи на В. Г. Белински“, Плеханов отбеляза, че гениалният обществен деец по-рано и по-добре от другите предвижда ония промени, които трябва да станат в обществените отношения.² Разработката на тия въпроси от Плеханов са ценен принос в марксистическата теория.

Не може обаче да не отбележим, че тия правилни разбирания на Плеханов в по-късния период от неговия живот не останаха последователно ръководство в неговата дейност. През 1905 г., както и в 1917 г., Плеханов, като не можеше правилно да оцени характера на революцията, на дело изрази съмнение в революционните сили на руската работническа класа, в силите на руския народ.

Голяма е заслугата на Плеханов в популяризирането, обосноваването и разработването на някои въпроси на материалистическата диалектика и философския материализъм.

Още в борбата с народничеството Плеханов дава популярно изложение на основите на марксистическата философия, разяснява същността

¹ Вж. Г. В. Плеханов, Соч., т. VIII, стр. 305.

² Вж. Г. В. Плеханов, Соч., т. X, стр. 293.

на марксистката диалектика и марксистския философски материализъм и посочва тяхното значение за революционното работническо движение.

В статията „Към 60-те години от смъртта на Хегел“ (1891 г.), в предсловното към труда на Енгелс „Лудвиг Фойербах...“ (1891 г.), в „Критиката на нашите критици“, „Очерци по история на материализма“, за която Ленин каза, че дава пълно изложение на диалектическия материализъм, и в други произведения Плеханов излага диалектическия метод на Маркс и Енгелс, поддържа на критика метафизиката, като подчертава революционното значение на диалектиката. Той често повтаря думите на Херцн, че диалектиката е „алгебра на революцията“, и критикува от позициите на диалектиката буржоазните еволюционисти във философията и либералните реформисти, като прави извод, че едните и другите отричат революцията.

Плеханов разкрива противоречията между диалектическия метод и идеалистическата система на Хегел. Той доказва, че абсолютият идеализъм на Хегел идва до непримиримо противоречие с неговия диалектически метод. В противоположност на Хегеловата идеалистическа диалектика, която отрича съвременното общество на неподвижност и застой, то материалистическата диалектика на Маркс и Енгелс е основана на безграничното движение и развитие на обществото по пътя на борбата на противоречията. Като се бори с буржоазните и народническите критици на Маркс, Плеханов разкрива неразривната връзка на теорията на Маркс и революционното преобразуване на действителността. „Само с трудовете на Маркс и Енгелс — пише той — е било възстановено най-пълното и трайно съгласие между научното схващане на действителността, от една страна, и нейното революционно отричане — от друга.“¹

Плеханов отдели немалко внимание на историята на философията и внесе ценен принос в създаването на научната марксистка история на философията. Той енергично разобличи идеалистическите схващания за историята на философията, които игнорираха значението на материализма и по тоя начин извращаваха историята на самия материализъм, както това вършеха Ф. Ланге, К. Фишер, Ф. Юбервег, Л. Люис, Берксон и др. Плеханов изучава и дава научно обяснение на материалистите от миналото — древногръцките, от времето на Възраждането, английския и француския материализъм през XVIII век, Фойербах, а голямо познаване той разглежда също така Кант, Хегел, неокантианството, Юм, Фихте, махизма, бергсонизма и др. Плеханов разкрива класовите основи и ролята на идеализма като едно от духовните средства за господство на буржоазията над трудещите се, разглежда отношението между идеализма и религията, особено в произведенията „Очерки по история на материализма“ и „За така наречените религиозни търкания в Русия“. Той беше войнствуващ атеист.

Почти всички произведения на Плеханов бяха преведени своевременно у нас още в края на XIX век и началото на XX век и тия негови марксистски разбирания твърде помогнаха на нашата партия и особено на нашата марксистка интелигенция в разбиранията на марксизма и поспециално на марксистката философия. Те също така имаха огромно влияние върху борбата на нашата партия за чистота на марксизма против буржоазната идеология и всякакви извращения и фалшификацията на марксизма в нашата страна.

В огромната работа за популяризирането и обосноваването на историческия материализъм, а също така и в разработването на някои него-

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. IV, стр. 93—94.

ви проблеми, още в периода на 90-те години на миналия век Плеханов допускаше известни грешки, които бяха присъщи и на други най-изтъкнати теоретици на II Интернационал. Той изпадна в догматизъм и схематизъм, не винаги умееше да прилага правилно марксизма към новите исторически условия на революционната борба. Именно за тия недостатъци Ленин често критикуваше Плеханов.

Така например даденият от Плеханов анализ на руските обществени отношения — развитието на капитализма и класовите отношения — макар в своите основни положения да е верен, страда от известен схематизъм и абстрактност. Още през 80-те, 90-те години Плеханов издигна неверния тезис за революционността на руската либерална буржоазия, който впоследствие стана изходен пункт за отричане на хегемончата роля на пролетариата в предстоящата руска революция. Въпреки изискванията на марксистката диалектика за конкретен исторически подход Плеханов механически пренасяше в Русия закономерностите на първите буржоазни революции на Запад, начело на които стоеше революционната буржоазия. Тая коренна грешка беше най-тясно свързана с неразбирането на революционната роля на селяните в освободителното движение, а следователно и с отричане значението на съюза на пролетариата със селяните. Плеханов не разбираше двойствената природа на трудещите се селяни, които бяха не само класа-собственици, но и угнетени от помещиците и капиталистите селяни. Той не виждаше революционните възможности на селяните. Таква неправилни схващания за селяните имаше и в нашата партия през тесняшкия период, и то не без влиянието на Плеханов. Не е тайна също така, че Плеханов изпадна под влиянието на географизма даже в такова ценно произведение, каквото е „Към въпроса за развитието на монистическия възглед върху историята“. В неговите произведения има известно подценяване на диалектиката, неразбиране, че тя е и теория на познанието, и логика. Срещат се и неверни оценки на отделни философи.

Независимо от тези и други грешки и слабости Плеханов бе и остава крупен философ-марксист. Не случайно Ленин пише в 1921 г.: „... Струва ми се, уместно е да забележа за младите партийни членове, че не може да станеш съзнателен, истински комунист, без да изучаваш — именно да изучаваш — всичко, написано от Плеханов по философията, тъй като това е най-хубавото в цялата международна литература на марксизма.“¹

*
*
*

Плеханов е един от най-талантливите руски публицисти и литературни критици, голям познавач на световната художествена литература. Той прояви особен интерес към историята на изкуството и литературата и извърши широки научни изследвания върху произхода на изкуството, върху изкуството и литературата на разните народи; интересува се от общите проблеми на естетиката.

Литературно-критическата дейност на Плеханов озаменува особено похват на руската естетическа мисъл към марксизма. Таква работи на Плеханов като „Писма без адрес“, „Изкуство и обществен живот“, „Пролетарското движение и буржоазното изкуство“, „Френската драматическа литература и френската живопис през XVIII век“ и други са сериозен принос в научната марксистка естетика. При разглеждане

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 32, стр. 84.

на въпросите на литературата и изкуството Плеханов изхожда от принципите на историческия материализъм. В „Писма без адрес“ Плеханов пише: „Аз съм дълбоко убеден, че отсега нататък критиката (по-точно научната теория на естетиката) е в състояние да се движи напред само като се опира на материалистическото разбиране на историята.“¹

Плеханов разкри зависимостта на литературата и изкуството от общественния живот. Той обоснова марксистическото схващане, че изкуството е отражение на действителния материален живот на обществото, и остро разкритикува идеалистическите схващания, че изкуството като особена форма на човешката духовна дейност е независимо от обективния свят.

С възникването на класите и държавата определящо значение в историята на изкуството придобива класовата борба. Изкуството се използва от господстващите класи в качеството на идейно оръжие против угнетените. Следователно изкуството не може да не бъде тенденциозно, щом като е оръжие на класовата борба и могъщо средство за въздействие върху общественния живот.

Като разкрива сложната връзка, която съществува между материалната обществена база и изкуството, Плеханов подхвърля на сурова критика вулгарно-социалистическата теория на изкуството на Рошков, Фритче и други, които извеждаха съдържанието и формата на произведенията на изкуството непосредствено от материалното производство. Той показва, че истинското изкуство трябва да заключава в себе си богато обществено съдържание и висока художествена форма. Изкуството и литературата придобиват обществено значение само дотолкова, доколкото те изобразяват общественния живот, предават действията, чувствата или събитията, които имат важно значение за обществото. От тази позиция Плеханов критикува безсъдържателното формалистическо изкуство на реакционната буржоазия и високо оценява новото изкуство на трудещите се класи, наситено с богато съдържание, стремящо се към съвършена художествена форма.

Следвайки революционерите-демократи, особено Чернишевски, Плеханов отстоява идейността в изкуството и литературата, като показва социалните причини за безидейността в изкуството. Тези причини според него се коренят преди всичко в буржоазния строй, който закрива за художниците източниците за идейно художествено вдъхновение; този строй поражда буржоазен индивидуализъм, прави художника глух по отношение на това, което става в общественния живот, и го обрича на безплодни лутания със свършено безсъдържателни лични преживявания и болезненс-фантастически измислици. Тук са източниците според Плеханов на декадентските увлечения и склонността към мистицизъм.

Плеханов изказва ценни мисли върху идейността в литературата и нейния класов характер, а също за необходимостта от създаването на класова пролетарска литература. Всяка обществена класа според Плеханов има своя литература, в която тя класи влагат свое собствено съдържание, тъй като всяка обществена класа има свое особено положение в обществото и свои особени възгледи за света. Само освободителните идеи на прогресивната класа, на пролетарната са животворен източник за развитието на изкуството.

Плеханов защитава новаторството в изкуството, когато художникът, литературният работник тясно се свързват с обществения живот, долавят новото и го изразяват в своите произведения, но той също така решително осъжда „новаторството“ като това на кубистите, които пренебрегват идейното съдържание на изкуството, отвръщат се от реалния жи-

¹ Г. В. Плеханов, Писма без адреса. Соч., т. XIV, стр. 3.

вот и минават в областта на „чистата“ форма. Тия твърде важни и интересни възгледи на Плеханов за естетиката са запазили своето значение и сега в борбата против съвременното упадъчно буржоазно изкуство.

По-късно меншевикът на Плеханов и неговото отстъпление от марксистката философия не му дадоха възможност да остане на позициите на последователния марксизъм в областта на естетиката. На него не винаги му се удаваше удачно да прилага метода на историческия материализъм към анализа и творчеството на отделни дейци в литературата и изкуството. Така той не можа да се ориентира в сложния и противоречив мироглед на великия руски писател Л. Н. Толстой и не можа да даде върна оценка на някои произведения на основоположника на социалистическия реализъм А. М. Горки. Последователното и творческо развитие на марксистическата естетика се извърши от Ленин и неговите съратници.

Нашето марксистическо литературоведение и литературна критика през тесняшкия период на нашата партия, а и години наред по-късно, се намираха под влияние преди всичко на Плеханов. През времето на болшевизацията на нашата партия се води продължителна борба за ленински етап в литературоведението и литературната критика, срещу недостатъците на плехановските разбираня по тия въпроси.

*
*
*

Делото на Г. В. Плеханов е огромно. Огромни са заслугите на Плеханов пред руските трудещи се, пред международното работническо движение, а също така и пред българското работническо движение. От неговите трудове са се учили цяло поколение руски марксисти, а също така и марксисти във от Русия и особено поколения марксисти в нашата страна. Няма спор по въпроса, че неговите философски и литературно-естетически трудове съставляват цяла епоха в развитието на философската, естетическа и обществена мисъл в Русия.

В. И. Ленин пише: „Неговите лични заслуги в миналото са грамадни. За 20 години, 1883—1903, той даде маса превъзходни съчинения, особено против опортюнистите, махистите и народниците.“¹

След 1903 г., както е известно, въпреки някои колебания Плеханов мина на страната на меншевиките. Ленин критикуваше безпощадно политическия опортюнизъм на Плеханов и неговите меншевишки грешки, но той не на едно място подчертава, че в областта на философията делото на Плеханов е огромно и положително, и то не само до 1903 г.

Влиянието на Плеханов в нашата страна е огромно. Ето как наша та партия е изразила влиянието на Плеханов върху българското работническо движение в некролога по случая неговата смърт:

„Г. В. Плеханов почти с всички по-важни съчинения и брошури, които са преведени на български език, упражни грамадно влияние и върху развитието на Българската социалдемократическа партия. В никоя друга страна и в никоя социалдемократическа партия след Русия и руската социалдемократия Плеханов не е имал онова влияние, което има за България и за българската социалдемократия. Неговите съчинения допринесоха извънредно много за затвърдяването на здравите теоретически и принципиални основи на нашата партия; тя му дължи твърде много за своята ясна научна мисъл и непоколебим социалистически революционен дух. Но именно защото българската социалдемократия остана докрай върна на революционните социалистически идеи на Плеханов, тя се обяви

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 20, стр. 370.

рязко против него и осъди най-решително неговия преход в лагера на опортюнизма и социалпатриотизма.¹

Г. В. Плеханов не разбра новата историческа епоха — епохата на империализма, която изискваше да се прегледат старите методи на работа. Новите условия поставиха пролетарската революция като непосредствена практическа задача, а партиите на II Интернационал не можаха да изпълнят тази задача и се налагаше създаването на нов тип партия, чиста от опортюнизма и годна да поведе пролетариата и трудещите се на шурм против капитализма.

Независимо от тези грешки и недостатъци теоретическото наследство на Плеханов е огромно и многогранно. То е оценено високо от Ленин. За съжаление оценките на Ленин за Плеханов бяха почти забравени, а указанията — неизпълнени. Трудовете на Плеханов трябва да се изучават от нашите кадри. Особено интересни и ценни са тия произведения с талантливото, живо и популярно изложение на марксизма, със своя богат език, със своята жива, бойка и страстна критика срещу враговете на марксизма и работническото движение и с дълбока вяра във великото дело на социализма. От тия произведения се е учила и възпитавала и Българската комунистическа партия през своя тесняшки период. Тя обаче, макар и да имаше и някои от недостатъците на Плеханов, не стигна до системата от грешки и отстъпления, които направи Плеханов, остана вярна на революционния марксизъм, защото се учеше не само от Плеханов, но преди всичко от самите основоположници на марксизма — Маркс и Енгелс. След Великата октомврийска социалистическа революция тя преодоля своите слабости и недостатъци, макар и след дълга и упорита борба, и застана на здрави марксистко-ленински позиции.

Чествуването на 100-годишнината от раждането на Г. В. Плеханов ще оживи и трябва да оживи интереса към творчеството на Плеханов. Неговите трудове трябва да се изучават, като не се подценява положителното, ценното в тях, но не се премълчават, прикриват грешките и недостатъците. Едновременно с това чествуването на 100-годишнината на Плеханов трябва да ни помогне да усилим борбата срещу догматизма, доктринерството, откъсването на теорията от практиката, за марксистко-ленинска чистота в теорията, за творческо овладяване на марксизма-ленинизма. Само така ще можем още по-успешно да изграждаме социализма в нашата родина.

¹ В. „Работнически вестник“ от 6. VI. 1918 г.